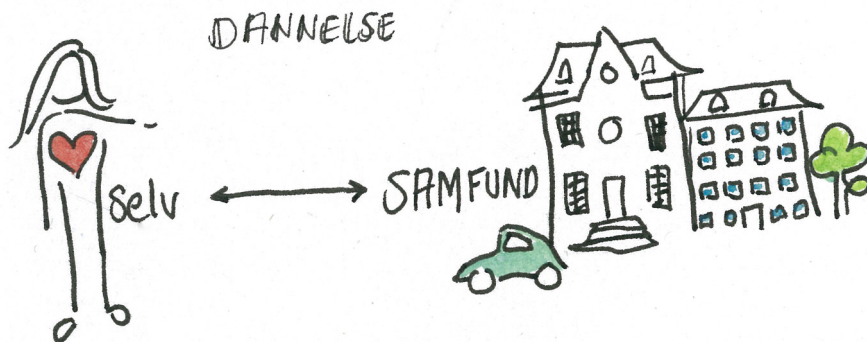

Dannelse og socialt entreprenørskab

Luise Li Langergaard

I artiklen argumenteres for, at *sociale* entreprenørers orientering mod samfundet, som indebærer et kvalificeret og reflekteret samfundsmæssigt engagement, kan karakteriseres som dannelse. Med udgangspunkt i forskellige dannelsesbegreber indkredser artiklen aspekter ved dannelse, som er væsentlige for sociale entreprenører, og som kan tænkes ind i uddannelsesiltag, der retter sig mod at fremme studerendes entreprenørielle indstilling. Der udsøndres tre karakteristika ved dannelsesbegrebet, som knyttes til socialt entreprenørskab: Dannelse som et humanistisk grundbegreb; dannelse i spændingsfeltet mellem selv og samfund; og dannelse som et handlingsbegreb. Afslutningsvist knyttes disse overvejelser til indsigter hentet i entreprenørskabspædagogikken og til universitets rolle. Med dannelse som humanistisk grundbegreb er opmærksomheden rettet mod andre former for viden, fornuft and handling end de rent forretningsmæssige og pragmatiske, og indbefatter en interesse i de menneskelige livsbetingelser generelt set. Det foreslås, at en fokus på dannelse implicerer, at man kan arbejde ud fra et differentieret handlingsbegreb, hvor handlinger og praktisk fornuft også kan forstås i forhold til et etisk-politisk eller moralsk domæne. Desuden lægger spændingen mellem selv og samfund i dannelsesbegrebet op til, at undervisning konsekvent sætter de studerende i centrum og tager udgangspunkt i de studerendes egne erfaringer.

Indledning

Der lægges fra både forskningsmæssig og politisk side vægt på, at socialt entreprenørskab og social innovation kan være centrale for vores fælles håndtering af samfundsmæssige udfordringer. Det fremhæves, at sociale entreprenører i fremtiden kan spille en afgørende rolle i at finde løsninger på samfundsmæssige problemer såsom ensomhed, marginalisering, aldrende befolkninger. I den forbindelse spiller universiteterne en væsentlig rolle i den måde, hvorpå studerende uddannes, eller dannes, til socialt entreprenørskab. Der ses flere og flere eksempler på universiteter, der sætter socialt entreprenørskab på programmet. På Roskilde Universitet er kandidatuddannelsen Social Entrepreneurship and Management (SEM) sammen med Masteruddannelsen i Socialt Entrepreneørskab (MSE) eksempler på bestræbelsen på at uddanne kompetente sociale entreprenører, der kan indgå i en lang række forskellige sammenhænge. Fokus på entreprenørskab i videregående uddannelser er ikke særegent for disse RUC-uddannelser. Der er en generel politisk interesse i uddannelse til entreprenørskab, som ses eksempelvis i Undervisningsministeriets rapport om entreprenørskab i de videregående uddannelser (Undervisningsministeriet, 2006) og i regeringens strategi for uddannelse i entreprenørskab (Forsknings- og innovationsstyrelsen, 2009). I regeringens strategier begrundes det øgede fokus på de entreprenørielle kompetencer med et behov for at sikre Danmarks fremtidige konkurrenceevne. Målet er, at ”disse entreprenørielle ledere og medarbejdere skal skabe sociale og kommercielle succeser i nye virksomheder og organisationer eller inden for rammen af eksisterende virksomheder eller offentlige institutioner” (Forsknings- og Innovationsstyrelsen, 2009: 5). I regeringens strategi er visionen, at uddannelse i entreprenørskab skal gøre den enkelte i stand til at skabe værdi ved at starte nye aktiviteter eller forbedre eksisterende aktiviteter – dette kan være inden for det kommercielle eller det sociale område. Undervisningen skal derfor stimulere de studerendes lyst og evner til at blive entreprenørielle. Hermed forstås, at de eksempelvis skal have viden, der har relevans for drift og vækst af egen organisation eller virksomhed (Forsknings- og Innovationsstyrelsen, 2009: 8). Dette kan betragtes som klassiske entreprenørkompetencer. Men mit argument er, at lige netop *socialt* entreprenørskab i tillæg til klassiske entreprenør-, eller iværksætterkompetencer, også kræver en anden form for kompetence, drivkraft eller indstilling – nemlig en indstilling til forandring af samfundet til det bedre og mod et mere retfærdigt samfund. Udgangspunktet er, at socialt entreprenørskab og social innovation sigter mod at skabe *social værdi*, at fremme inklusion, mobilisere kollektiv og politisk empowerment og emancipation (Moulaert et al., 2013) og styrke samfundets kollektive handlingskraft (BEPÅ, 2011; Hougaard & Lauritzen, 2014). I den forstand kan domænet for socialt entreprenørskab karakteriseres

som politisk, socialt, eller etisk, idet det er knyttet til bestræbelser for forbedring af den menneskelig tilstand og det menneskelige liv.

Det er disse kompetencer, eller måske snarere den indstilling, der er særlig for socialt entreprenørskab, som jeg er interesseret i her. Der er både i politiske strategier for entreprenørskabsundervisning og inden for entreprenørskabspædagogikken mest fokus på kommercielt eller traditionelt entreprenørskab frem for socialt entreprenørskab. Men en afgørende forskel mellem uddannelse til klassisk entreprenørskab og socialt entreprenørskab er denne orientering mod samfundet, som jeg her vil begrebsliggøre som dannelse. Dannelse skal i denne sammenhæng groft sagt forstås som en stærk dømmekraft og reflekteret forståelse af de samfundsmæssige udfordringer, man som social entreprenør er engageret i. Som udgangspunkt forstår jeg derfor dannelse, som noget der indebærer *et kvalificeret og velreflekteret samfundsmæssigt engagement*. Spørgsmålet er, hvordan vi begrebsligt kan forstå en sådan form for dannelse, og hvilken rolle universitetet kan spille i udviklingen af denne form for dannelse.

Dannelse og samfundsmæssig handlen

Sociale entreprenører oplever naturligvis en række af de samme udfordringer som kommercielle entreprenører i forhold til forretningsdrift, kommunikation, regnskab og strategi. Men den form for samfundsengagement, som man må forvente af succesfulde sociale entreprenører, kræver tilmed en anden form for viden end blot den, der muliggør forretningsdrift. Det kræver dømmekraft og en indstilling mod det fælles bedste og mod løsninger, der sigter mod en bedre og mere retfærdig verden – med andre ord mange af de aspekter, vi typisk forbinder med dannelse eller praktisk fornuft. Praktisk fornuft er den form for fornuft der er på spil i refleksionen over etiske, politiske eller moralske spørgsmål. Men hvad kan dannelsesbegrebet, og hvordan skal vi nærmere bestemt forstå det i forhold til sociale entreprenører? Når jeg bruger overskriften dannelse og samfundsmæssige handlen, betyder det, at jeg vil dels redegøre for dannelse som et samfundsorienteret begreb, dels som et begreb nært knyttet til handlen. Men begrebet er ligeledes et humanistisk grundbegreb, og dette er væsentligt for at forstå de forskellige former for rationalitet, der er på spil i forhold til dannelsesbegrebet.

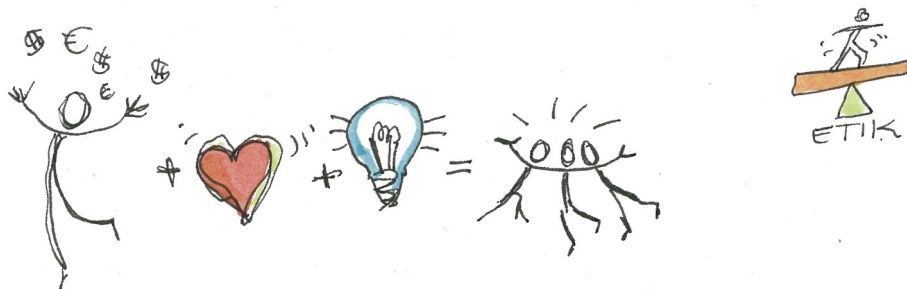
Dannelsesbegrebet er omfattende, flertydigt og har en århundreder lang historie bag sig. Jeg vil ikke trække på bare ét bestemt dannelsesbegreb, men snarere se på nogle elementer, som går igen i forskellige begreber om dannelse, og relatere dem til uddannelse i socialt entreprenørskab. Jeg vil inddrage elementer fra dannelsesbegreber, hos blandt

andre Gadamer, Kant og Habermas og knytte dem til begrebet om socialt entreprenørskab og til pædagogiske pointer om entreprenørskabsundervisning.

Dannelse som et humanistisk grundbegreb

I første omgang er det på sin plads at nævne, at dannelse er et humanistisk grundbegreb, og i mange sammenhænge indebærer dannelsesbegrebet en idé om dannelse til menneske. Dannelsesstanken lægger ligeledes grunden for de humanistiske videnskaber i 1800-tallet (Gadamer, 2004: 14). Også hos Kant finder vi idéen om, at dannelse (og opdragelse) er det, der kan udvikle mennesket som menneske, her forstået som hævet over det dyriske (Kant, 2012: 21). Dette har to implikationer, som er væsentlige i denne forbindelse. For det første betyder det, at fornuften, og særligt den praktiske fornuft, spiller en afgørende rolle (fordi det hos blandt andre Kant er fornuften, der er særegen for mennesket og som adskiller os fra dyrene). Nedenfor vil jeg komme nærmere ind på idéen om den praktiske fornuft. For det andet betyder tilknytningen til den humanistiske tradition, at der i begrebet ligger et opgør med bestemte former for naturvidenskabelige forståelser af videnskab, viden og metode. Hos Gadamer kommer dette til udtryk ved modsætningen mellem den tekniske eksperts kundskab og den dannede, vise praktikers (Gustavsson, 1998: 59). Modsætningen mellem på den ene side en teknisk, instrumentel fornuft og på den anden side en praktisk, etisk fornuft er gennemgående hos flere dannelsesstænkere (for eksempel Gadamer, 2004; Kant, 1999). Den ledsages ofte af en civilisationskritik, som retter sig mod naturvidenskabens og teknikkens dominans over det moderne menneskes bevidsthed (Gustavsson, 1998: 60). Dette ser vi også hos den kritiske teori hos eksempelvis, Horkheimer og Adorno (1993), Marcuse (1969) og Habermas (2005). I dag kan denne modsætning oversættes til et opgør med en snævert instrumentel eller økonomisk forståelse af anvendelsesorienteringen i videnskaben eller universitetsuddannelserne. Introduktionen af dannelsesbegrebet i denne artikel skal ligeledes ses som et opgør med den udbredte konkurrencestatslogik, der underordner viden og uddannelse en økonomisk mål-middel betragtning. Dette danner på en måde et skisma mellem klassisk entreprenørskabsundervisning inden for rammerne af en konkurrencestats- og globaliseringsdagsorden (som vi ser hos regeringen) og en frigørende samfundsforandrende dagsorden, som sætter det humanistiske og de menneskelige livsbetingelser i centrum. Introduktionen af dannelsesbegrebet i denne artikel skal derved ses som en bestræbelse på at tænke socialt entreprenørskab ind i en humanistisk og etisk-politisk forståelsesramme frem for en økonomisk. Hvordan stemmer denne

idé om dannelse overens med det samfundsforandrende sigte, som jeg i øvrigt knytter socialt entreprenørskab sammen med?

Dannelse og forholdet mellem selv og samfund

Dannelsesbegrebet er interessant i forbindelse med socialt entreprenørskab, fordi det befinder sig i et evigt spændingsfelt – eller rettere spændingsfelter – mellem socialisering og selvrealisering, samfund og individ, mellem frihed og nødvendighed, overskridelse og tradition. Entrepenørskabsundervisning siges ofte at handle om at øge de studerendes evne til at arbejde verdensrettet (Greve, 2011: 7), mens andre tilføjer at uddannelser i det hele taget skal fokusere på, at studerende skal omsætte deres viden til værdi for andre (Kirketerp, 2011: 93). I innovation og entrepenørskab ligger ligeledes en forudsætning om nyskabelse, altså om at tilvejebringe noget nyt, der på en eller anden måde overskrider det eksisterende. Det betyder, at den studerende er rettet mod samfundet og mod at gøre en forskel. Indstillingen mod samfundet ligger ligeledes i dannelsesbegrebet. Dette kan uddybes med Gadamer, hvor dannelse hænger sammen med begrebet kultur, men rækker ligeledes ud over, idet det betegner menneskets specifikke måde at udvikle sine naturlige evner og anlæg på (Gadamer, 2004: 15-16). Dannelse ligger altså i en spænding mellem selvrealisering og socialisering – og i den forstand i en spænding mellem spejling af det eksisterende og muligheden for at forme sig selv på en unik måde (der ligeledes vil kunne åbne muligheder for at skabe nyt i verden). Dette ligger også i selve ordet dannelse, hvilket Gadamer viser er impliceret i dobbelttydigheden i det tyske ord Bildung. Bag dannelse (Bildung) ligger billede (Bild), som omfatter både efterligning (Nachbild) og forbillede (Vorbild) (Gadamer, 2004: 16). Gustavsson (1998) beskriver dette, som at dannelse på en side kan betragtes som en fuldstændig fri udviklingsproces, som mennesket gennemgår, og på den anden side som noget der foregår gennem historisk skiftende meninger og forbilleder og mål for, hvor dannelsesprocessen fører hen (Gustavsson, 1998: 18). Dan-

nelse foregår således i et evigt spændingsfelt mellem selvrealisering og socialisering og mellem det eksisterende og det nye. Socialisering kan ses som den proces, hvor individet tilegner sig det omgivende samfunds adfærdsnormer, mens selvrealisering almindeligvis henviser til en virkeliggørelse af et individs anlæg og evner (Koch 2008: 9). Hos Kant skal opdragelsen ikke lægges til rette med henblik på menneskets nuværende tilstand, men derimod med henblik på en muligvis bedre fremtidig tilstand, dvs. at mennesket skal opdrages i overensstemmelse med ideen om mennesket og dets bestemmelse, som er at udvikle sig i retning af moralsk fuldkommenhed (Koch, 2008: 11; Kant 2012). Det betyder, at dannelse ikke kan forstås som blind tilpasning til de eksisterende normer, men derimod som en proces, hvor evnen til at tænke selv er afgørende. Dette kan ligeledes ses som forudsætningen for en overskridelse af det eksisterende, som er væsentlig i forbindelse med innovation og entreprenørskab.

Det samfundsmæssige aspekt ved dannelsesbegrebet kommer også til udtryk ved den nære forbindelse med dannelse og demokrati. Det ser vi både i den aristoteliske idé om *phronesis*, den praktiske fornuft, her forstået som etisk og politisk viden (hos Aristoteles er etik og politik tæt forbundne, og etikken er udgangspunkt for politikken (Langergaard et al., 2006: 158)), og i oplysningstænkningens fokus på dannelse og myndighed. Da man for knap 250 år siden begyndte man at tale om dannelse, og ikke blot om opdragelse, hang det sammen med en fremvoksende ny forståelse af relationen mellem individ og samfund – en forståelse, der medførte en transformation af begrebet folk: fra undersåt til suveræn. Dannelse hænger sammen med dette nye syn på suveræniteten som folkesuveræniteten (i modsætning til tidligere fyrstesuveræniteten) (Korsgaard, 2008: 139). I oplysningstraditionen knyttedes dannelse til myndighed, og hos Kant til oplysning som frigørelse fra selvforskyldt umyndighed. Idéen går igen i valgsproget *Sapere aude!* Hav mod til at bruge din egen forstand! (Kant, 1784). I sin pædagogiske filosofi lægger Kant vægt på evnen til at tænke selv. Således ligger der dels et socialiseringsmoment, hvor individet socialiseres ind i det eksisterende samfund og den eksisterende kultur, dels et potentiale for overskridelse ved at den enkelte via sin fornuft også vil blive i stand til at kritisere det bestående. Dette er en væsentlig evne som demokratisk samfundsborger, men ligeledes som social forandringsagent.

I foretagsomhedsdidaktik og -pædagogik er der fokus på det overskridende ved entreprenørskab, altså det at idéer og måske værdier, der endnu ikke eksisterer, kan skabes. Her stilles spørgsmålet om, hvordan disse kan opstå og hvordan man skaber et marked, man ikke kan forestille sig (Kirketerp, 2010). Selvom man med socialt entreprenørskab måske ikke første omgang fokuserer på markedet, kan man alligevel sige at entreprenørskabsbegrebet kan indebære en overskridelse af det eksisterende – og

dermed også af eksisterende moralske, politiske værdier eller samfundsmæssige løsninger. Dannelse er et refleksivt og politisk begreb, som ligeledes indebærer, at man kan kritisere sin samtids overdrevne tilpasning og mangel på samfundsmæssig refleksion (Straume, 2013: 19). Derfor er det centralt for socialt entreprenørskab. Men konteksten er afgørende for dannelse i denne forstand. Individet er del af en bestemt social, politisk og samfundsmæssig kontekst – det handler ikke om at lære regler eller principper, som blindt kan appliceres. I forhold til uddannelse til socialt entreprenørskab bliver det med disse dimensioner af dannelsesbegrebet klart, at det i høj grad handler om udviklingen af personlige indstillinger og en refleksionsevne frem for blot tekniske færdigheder eller teoretisk viden. Inden for entreprenørskabspædagogikken ser man ofte en skelnen mellem at lære *om* entreprenørskab i teorien og at lære *at være* entreprenøriel i praksis (se eksempelvis Kirketerp, 2010). Undervisning i entreprenørskab kan derved have fokus på den personlige udvikling og de personlige kompetencer frem for blot den teoretiske viden om entreprenørskab. Således er det også med socialt entreprenørskab. At være en social forandringsagent, som skaber social værdi i en given samfundsmæssig kontekst kræver en forståelse og en kritisk reflektiv indstilling til denne kontekst. Det kræver både på den ene side en forståelse af og tilpasning til konteksten (socialisering) og et mod og en evne til også at forfølge idealer om, hvordan man kunne ønske sig samfundet, altså en overskridelse, men samtidig en evne til at kunne begrunde idealerne normativt, og naturligvis sidst at kunne handle på og forfølge idealerne på en måde, der er realistisk og passende i den givne kontekst. Derfor vil jeg nu se på dannelse som et begreb, der knytter sig til handling.

Dannelse som handlingsviden

Den sidste dimension ved dannelsesbegrebet, som jeg vil berøre her, er tilknytningen til praksis eller handlen. Denne dimension er relevant for entreprenørskab, fordi det netop også indebærer at gøre noget. *Entreprendre* fra fransk betyder foretagsomhed (Iversen, 2011: 84) og derfor refereres der somme tider til entreprenørielle læringsmetoder som 'foretagsomhedsdidaktik'. Det handler om, at studerende skal blive i stand til at omsætte faglighed til vedkommende samfundsmæssige forbedringer (Kirketerp, 2010). Handlingen er her central, men handling kan forstås på forskellige måder, ligesom de vidensbegreber der knytter sig til handlen kan forstås på forskellige måder. Inden for foretagsomhedsdidaktikken er der fokus på at omsætte faglig viden og færdigheder til personlige kompetencer, herunder foretagsomhed. Foretagsomhed er et læringsmål i

sig selv, der kan fremmes ved belønning for handling, mens de handlinger, der her betragtes som værdifulde er de forandrende handlinger (Kirketerp, 2010). Dette fokus på udvikling af personlige kompetencer og på forandrende handling er således essentielt i forhold til uddannelse til entreprenørskab. I forhold til socialt entreprenørskab kan det dog være hensigtsmæssigt også at kunne vurdere forskellige typer af handlinger i forhold til den samfundsforandrende aktivitet. Her vil jeg uddifferentiere og præcisere begrebet om handling og de nødvendige personlige kompetencer i forhold til socialt entreprenørskab ved at knytte begrebet om dannelse sammen med begrebet om den praktiske fornuft. Derfor vil jeg starte med at sondre mellem forskellige former for handling og handlingsrationaler.

Habermas udsondrer forskellige domæner til funktionsområder for den praktiske fornuft. Den praktiske fornuft beskæftiger sig med spørgsmålet: hvad bør jeg gøre? Habermas beskriver tre dimensioner ved den praktiske fornuft: den pragmatiske, den etiske og den moralske dimension. Spørgsmålet om, hvad man bør gøre, har forskellige betydninger inden for de tre domæner. Og de forskellige domæner kræver forskellige typer af handlinger og forskellige typer overvejelser. Pragmatiske opgaver stilles ud fra perspektivet hos den handlende, der går ud fra egne mål og præferencer. Pragmatisk handlen handler om, hvad der er hensigtsmæssigt i forhold til at nå bestemte mål og det handler om at vælge de rette teknikker til eksempelvis at reparere sin cykel eller behandle en bestemt sygdom. Den etiske dimension ved den praktiske fornuft, derimod, retter sig mod spørgsmål om det gode, eller det gode liv, og derved om den enkelte persons telos. Disse spørgsmål kræver ikke et radikalt brud med et egocentrisk perspektiv. Andre personer, livshistorier og interesser har betydning, for så vidt som de inden for rammen af en delt livsform er knyttet sammen med den handlendes identitet, livshistorie og interesser. Som Habermas skriver, foregår dannelsesprocessen her inden for en kontekst, som deles med andre personer, og identiteten er præget af kollektive identiteter, hvor den handlendes livshistorie indgår i overgribende historiske sammenhænge. Det moralske spørgsmål, hvad bør jeg gøre?, går derimod ud over den individuelle og historiske horisont og retter sig mod en almen og upartisk besvarelse. Den moralsk-praktiske diskurs kræver et brud med selvfølgelighederne i den konkrete sædelighed og en distancering fra de livskontekster, som ens egen identitet er sammenflettet med. Det handler om spørgsmålet om det rette eller det retfærdige, som noget alment (Habermas, 2005: 28-31).

Det er ikke på forhånd givet, hvornår bestemte spørgsmål bør behandles som hhv. pragmatiske, etiske og moralske. Hos Habermas bestemmes dømmekraften som evnen til at subsumere bestemte spørgsmål om, hvad man bør gøre, under det rette domæne (Habermas, 2005: 41). Dannelse i forbindelse med socialt entreprenørskab handler

ligeledes om at kunne reflektere over forholdet mellem disse handlingers domæner. Dannelsen som sådan knytter sig ikke udelukkende til et af disse domæner for praktisk fornuft, men handler i høj grad om at kunne skelne og reflektere over dem hver især. Sondringen implicerer, at vi kan operere med et handlingsbegreb, der er bredere end det pragmatiske, mere instrumentelle, handlingsbegreb knyttet til menneskets formålsrettede orientering mod verden. Det etiske såvel som det moralske indebærer en værdiorienteret indstilling og fornuft, der ikke kan reduceres til formålsrationel handlen. Det moralske kan eksempelvis handle om forståelsen af, hvornår der er rettigheder på spil, som kan være universelle menneskerettigheder, der måske kræver en anden for handlen, individuelt såvel som kollektivt, ligesom det kræver en anden form for institutionel forankring, end visse spørgsmål om velfærd (wellbeing) eller efterlevelse af et bestemt fællesskabs værdier. Det handler ikke om at skulle dannes eller socialiseres til en bestemt moralsk indstilling, men om at kunne forholde sig begrundet kritisk og reflektivt til moralske, etiske og politiske spørgsmål. Dannelse er grundlæggende et normativt begreb, uanset hvordan man mere præcist definerer dets indhold. Dannelse er noget, der implicit er efterstræbelsesværdigt, selvom det kan være vanskeligt at bestemme dets indhold og mål i et posttraditionelt og multikulturelt samfund (Straume, 2013: 20-21).

Konklusion: Dannelse til socialt entreprenørskab i universiteters undervisning

Jeg har i artiklen argumenteret for, at dannelse er et væsentlig begreb at forholde sig til, når universiteterne skal uddanne studerende til at blive sociale entreprenører. Spørgsmålet, der står tilbage, er, hvordan vi skal forstå universitets rolle i forbindelse med dannelsen til socialt entreprenørskab. At svare mere indgående på dette spørgsmål må ligge ud over denne artikel, som i første omgang har forsøgt at indsnævre de væsentlige dimensioner ved dannelsesbegrebet. Fokus har i denne artikel specifikt været på forbindelsen mellem socialt entreprenørskab og dannelse. Man kan naturligvis argumentere for, at dannelse er relevant også for andre former for entreprenørskab (se for eksempel Iversen, 2011), men udgangspunktet var, at den særlige sociale dimension ved socialt entreprenørskab fordrer et kvalificeret og velreflekteret samfundsmæssigt engagement, som kan forstås via dannelsesbegrebet.

Koblingen af socialt entreprenørskab til dannelse implicerer, at vi i uddannelserne med fordel kan tænke videre end til de klassiske, ret pragmatisk orienterede, iværksætter- eller innovationskompetencer. Den stærke sociale, eller samfundsmæssige, komponent i socialt

entreprenørskab kalder på andre former for fornuft, viden og handlingsindstillinger end de forretningsorienterede, som synes at være dominerende i forhold til entreprenørskabsundervisning. Fokus har her været på netop det *sociale* i socialt entreprenørskab, her fortolket som en indstilling, der giver de studerende lyst til og forståelse for at være samfundsmæssige forandringsagenter. Ved som udgangspunkt at holde fast i dannelse som et humanistisk grundbegreb, sætter jeg fokus på handlinger rettet mod forbedring af de menneskelige livsbetingelser, og derved brydes med en instrumentel, teknisk eller økonomisk forståelse af entreprenørskab.

I forhold til det samfundsrettede engagement er et væsentlig aspekt ved dannelsesbegrebet, at det befinder sig i et konstant spændingsfelt mellem selv og samfund, mellem selvrealisering og socialisering. Det betyder, at dannelse indebærer en forståelse af den samfundsmæssige og politiske kontekst, som man er en del af, men at man samtidig er i stand til at overskride det bestående med refleksion, evnen til at tænke selv og fantasi. Derved implicerer dannelsesbegrebet, at man ikke blot kan betragte entreprenørielle kompetencer som teknikker, der skal læres – det er ikke blot som regnskab, markedsføring og strategi noget, som man kan finde beskrevne retningslinjer for og lære som teknik. Det er derimod væsentligt at holde den enkelte studerende – den der dannes – for øje og at lade personen være en del af forløbet. Det er den enkelte og hendes dannelsesproces, der gør det muligt at handle på nye måder og finde nye løsninger inden for en bestemt samfundsmæssig og politisk kontekst. Den enkelte bringer en baggrund og nogle erfaringer med sig, som danner udgangspunkt for vurderinger og handlen i praksis. Når fokus er på dannelse er handlingsbegrebet ikke blot et hvilket som helst handlingsbegreb, og det er ikke blot evnen til at skabe forandring, men ligeledes den kritisk reflektive evne til at forholde sig normativt til de forandringer, man skaber.

Dannelse er her defineret som handlingsviden, og derved bevares handlingsaspektet fra den traditionelle entreprenørskabspædagogik. Udfordringen ligger i at integrere de forskellige handlingstyper – og den praktiske fornuft i etisk og moralsk forstand – i foretagsomhedsdidaktikkens indsigter om læring til entreprenørskab (som ses hos eksempelvis Kirketerp, 2010; 2011). Væsentlige elementer ved entreprenørskabsdidaktikken er, at den handler om udviklingen af personlige kompetencer, herunder evnen til at håndtere fejl, udvikle self-efficacy (forstået som en oplevet tro på, at fremtidens handlinger vil lykkes) og udvikle evnen til at se og identificere muligheder (Kirketerp, 2010). Fokus er således mere på nyskabelsen i sig selv end på refleksionen over dens værdi og samfundsmæssige eller etiske implikationer. Ved at knytte dannelse med praktisk fornuft åbnes op for at man systematisk og kompetent kan tænkte etiske, moralske og politiske værdier med i vurderingen og udførelsen af handlinger. Én implikation af ovenstående forståelse af

dannelse er, at det differentierede handlingsbegreb åbner op for, at handlingskompetencer kan være af meget forskellig art, og at de ikke kan reduceres til pragmatiske handlinger uden øje for etiske spørgsmål, rettigheder og forbedring af samfundet.

Så langt så godt! Det svære spørgsmål, der står tilbage nu, er hvordan dannelsesstanken kan integreres i universitets undervisning af sociale entreprenører. Som med klassisk entreprenørskab kan man starte med at sige, at det skal tænkes ind i læringsmålene på universiteterne. Der er somme tider konflikt mellem de traditionelle akademiske færdigheder og de entreprenørielle mere praktiske og handlingsorienterede færdigheder. At uddanne studerende med henblik på at styrke deres entreprenørielle kompetencer i tillæg til de traditionelle akademiske kompetencer kræver selvsagt andre metoder og forståelser af uddannelsen, end en uddannelse med fokus primært på den akademiske, videnskabelig læring. Litteraturen om entreprenørskabsundervisning lægger vægt på skabelse og kreativitet og dette er ligeledes et element ved socialt entreprenørskab. Det betyder, at nogle af de pædagogiske og didaktiske tiltag må være de samme, men at der samtidig med introduktionen af dannelsesidéen er et ekstra element, der skal tænkes ind i undervisningen. Dette betyder også en accept af det kontekstbestemte ved læring og praksis i socialt entreprenørskab. De studerende vil i fremtiden agere i kontekster og i situationer, der ikke altid kan forudsiges, hvilket betyder at universitetet kun kan træne en bestemt måde at tænke, men ikke kan give anvisninger til, hvordan man konkret skal håndtere fremtidige situationer. Træningen af at reflektere på bestemte måder er ikke noget nyt i en universitetssammenhæng, hvor man kan arbejde med cases og eksempler på problemstillinger – men hvor man samtidig kan være ekstra opmærksom på at invitere de studerende til at tage udgangspunkt i deres egne oplevelser og det, de brænder for. Derved kan man håbe, at processen med socialisering og selvrealisering får en plads i universitetets aktiviteter. Dannelse knytter sig til individet og dettes selvrealiseringsproces og socialiseringsproces, og universitetet som én ud af mange sociale kontekster, som mennesket indgår i og dannes i forhold til, så det første skridt må være at acceptere og åbne op for, at det de studerende bringer med ind i undervisningen får mulighed for at forme den helt grundlæggende. Ved systematisk at videreudvikle disse pædagogiske principper samtidig med at man tænker de nævnte dimensioner ved dannelsesbegrebet med, kan vi håbe på at gøre universitetet til et sted for dannelse af samfundsmæssige forandringsagenter med et kvalificeret og reflekteret samfundsengagement.

Summary

The article argues that the orientation of social entrepreneurs towards society, which implies a qualified and well reflected commitment, can be characterised as 'Bildung'. Based on different concepts of Bildung, the article identifies aspects of the concept which are relevant to social entrepreneurs and which can be included in educational practices aiming for furthering the entrepreneurial attitudes of students. Three characteristics of the concept of Bildung are distinguished and connected to social entrepreneurship: Bildung as a basic humanistic concept; Bildung in a tension between self and society; and Bildung as a concept of action. Finally, these considerations are connected to insights from entrepreneurial pedagogics and to the role of the university. With Bildung as a basic humanistic concept the attention is directed towards other forms of knowledge, reason and action that the merely commercial or pragmatic and includes as concern for the human condition in a broader sense. It is suggested that a focus on Bildung implies that we can work from a differentiated conception of action where both action and practical reason can be understood in relation to an ethical-political and a moral domain. Furthermore, the tension between self and society in the concept of Bildung suggests that teaching consistently puts the students at the centre and takes it departure in the students' own experiences.

Referencer

- Bureau of European Policy Advisers (BEPA) (2011). *Empowering People. driving change – Social Innovation in the European Union*. European Communities, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Forsknings- og innovationsstyrelsen (2009). *Strategi for uddannelse i entreprenørskab*. Albertslund: Rosendahl – Schultz Grafisk A/S. <http://ufm.dk/publikationer/2010/filer-2010/strategi-for-entreprenoerskab.pdf>
- Gadamer, Hans-Georg (2004). *Sandhed og Metode – Grundtræk af en filosofisk hermeneutik*. København: Gyldendals Bogklubber.
- Greve, Linda (2011). Lysende kyllinger – metaforer og dikotomier i entreprenørskabsretorikken. In Anne Kirketerp og Linda Greve (red.), *Entreprenørskabsundervisning*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 37-54.
- Gustavsson, Bernt (1998). *Dannelse i vor tid*. Århus: Forlaget Klim.
- Habermas, Jürgen (2005). Teknik og videnskab som 'ideologi'. In Jürgen Habermas, *Teknik og videnskab som 'ideologi'*. København: Det lille forlag, 39-84.
- Habermas, Jürgen (2005). Om den pragmatiske, etiske og moralske brug af den praktiske fornuft. In Jürgen Habermas, *Demokrati og retsstat*. København: Hans Reitzels Forlag.

- Horkheimer, Max & Adorno, Theodor W. (1993). *Oplysningens dialektik – Filosofiske fragmenter*. København: Samlerens Bogklub.
- Hougaard, Karsten Frølich & Lauritzen, John René Keller (2014). *Sammen om Velfærd – Bedre løsninger med social innovation*. København: Gyldendal Public.
- Iversen, Dorthe Christiane (2011). Nyt dannelsesideal i kølvandet på entreprenørskabsparadigmet. In Anne Kirketerp & Linda Greve (red.), *Entreprenørskabsundervisning*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 81-92.
- Kant, Immanuel (1999). *Grundlæggelse af sædernes metafysik*. København: Hans Rietzels Forlag.
- Kant, Immanuel (2012). *Om pædagogik*. Aarhus: Forlaget Klim.
- Kirketerp, Anne Linstad (2010). *Pædagogik og didaktik i entreprenørskabsundervisningen på de videregående uddannelser i et foretagsomhedsperspektiv*. IDEA, Institut for entreprenørskab og relationsledelse, ph.d.-afhandling.
- Kirketerp, Anne (2011): Foretagsomhedsdidaktik – Skubmetoden. In Anne Kirketerp & Linda Greve (red.), *Entreprenørskabsundervisning*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 93-125.
- Koch, Carl Henrik (2008). Om dannelse – et begrebsmæssigt potpourri. In Joakim Garff (red.), *At komme til sig selv – 15 portrætter af danske dannelsesstærkere*. København: Gads Forlag, 8-26.
- Korsgaard, Ove (2008). Folket som dannelseskategori – N.F.S. Grundtvig. In Joakim Garff (red.), *At komme til sig selv – 15 portrætter af danske dannelsesstærkere*. København: Forfatterne og Gads Forlag, 139-158.
- Langergaard, Luise Li, Rasmussen, Søren Barlebo & Sørensen, Asger (2006). *Viden, Videnskab og Virkelighed*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Marcuse, Herbert (1969). *Det éndimensionale menneske*. København: Gyldendals Uglebøger.
- Moulaert, Frank, MacCallum, Diana, Mehmood, Adib & Hamdouch, Abdelillah (2013). General introduction: the return of social innovation as scientific concept and practice. In Frank Moulaert, Diana MacCallum, Abid Mehmood & Abdelillah Hamdouch (eds.), *The International Handbook on Social Innovation – Collective Action, Social Learning and Transdisciplinary Research*. Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 1-10.
- Straume, Ingerid (2013). Danningens filosofihistorie: En innføring. In Ingerid S. Straume (red.), *Danningens filosofihistorie*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Undervisningsministeriet (2006). *Entreprenørskab i de videregående uddannelser – Innovation og iværksætterier inden for KVVU og MVU*. Rapport fra Arbejdsgruppen vedr. entreprenørskab inden for kort og mellemlange videregående uddannelser samt videregående voksenuddannelser. Undervisningsministeriet 13. januar 2006.

Luise Li Langergaard er lektor ved Institut for Psykologi og Uddannelsesforskning, Roskilde Universitet